

O'ZBEKISTON MEHNAT BOZORIDA INSON KAPITALI VA OLIY TA'LIM MUTANOSIBLIGI: STRATEGIK TAHLIL VA ISTIQBOLLAR

Komilova Mohlaroyim

Andijon Davlat Universiteti huquq- iqtisod fakulteti
iqtisodiyot yo'nalishi 2-kurs talabasi

ANNOTATSIYA: *Ushbu tadqiqotda O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida inson kapitalining o'rni va roli tizimli tahlil qilingan. Maqolada OTM bitiruvchilarining raqobatbardoshligi va ish beruvchilar talabi o'rtasidagi tarkibiy nomutanosibliklar (structural mismatch) o'rganilgan. Tadqiqot doirasida Andijon davlat universiteti talabalari o'rtasida ijtimoiy so'rovnoma o'tkazilib, natijalar tahlil qilingan. Yakunda oliy ta'lim samaradorligini oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar berilgan.*

Kalit so'zlar: *Inson kapitali, mehnat bozori, oliy ta'lim, ishsizlik, dual ta'lim, Soft skills, ADU so'rovnomasi.*

АННОТАЦИЯ: *В данном исследовании проведен системный анализ роли и значения человеческого капитала в устойчивом развитии экономики Узбекистана. В статье изучены структурные диспропорции (structural mismatch) между конкурентоспособностью выпускников вузов и требованиями работодателей. В рамках исследования был проведен социальный опрос среди студентов Андийжанского государственного университета, результаты которого были проанализированы. В завершение представлены научно обоснованные предложения по повышению эффективности высшего образования.*

Ключевые слова: *Человеческий капитал, рынок труда, высшее образование, безработица, дуальное образование, Soft skills, опрос АГУ.*

ABSTRACT: *This study provides a systematic analysis of the role and significance of human capital in the sustainable development of Uzbekistan's economy. The article examines the structural mismatches between the competitiveness of higher education institution (HEI) graduates and the demands of employers. As part of the research, a social survey was conducted among students of Andijan State University, and the results were analyzed. Finally, evidence-based proposals are provided to enhance the efficiency of higher education in aligning with labor market needs.*

Keywords: *Human capital, labor market, higher education, unemployment, dual education, soft skills, ASU survey.*

Kirish

Zamonaviy iqtisodiy taraqqiyot sharoitida mamlakatning global raqobatbardoshligi uning tabiiy resurslari bilan emas, balki to'plangan va samarali foydalanilayotgan inson kapitali bilan belgilanadi. Inson kapitali — bu nafaqat diplomli mutaxassislar to'plami, balki iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini ta'minlovchi bilim, ko'nikma, salomatlik va kreativlik majmuidir. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko'lamli islohotlar doirasida inson kapitalini rivojlantirish davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

"O'zbekiston – 2030" strategiyasida oliy ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, yoshlarni zamonaviy kasb-hunarlariga o'rgatish va ta'lim sifatini mehnat bozori talablari bilan uzviy bog'lash bo'yicha aniq maqsadlar belgilab berilgan. Oxirgi yetti yil ichida mamlakatimizda oliy ta'lim muassasalari soni 72 tadan 210 tadan oshdi, qamrov darajasi esa 9 foizdan 39 foizga yetkazildi. Bu miqdoriy o'sish jamiyatda "oliy ma'lumotli bo'lish"ga bo'lgan talabni qondirgan bo'lsa-da, iqtisodiyotning real sektorida "malaka yetishmovchiligi" (skills mismatch) muammosini yuzaga keltirdi.

Hozirgi kunda mehnat bozorida kuzatilayotgan asosiy ziddiyat shundaki, bir tomondan oliy ma'lumotli ishsizlar soni ortib bormoqda, ikkinchi tomondan esa ish beruvchilar malakali kadrlar topa olmayotganidan shikoyat qilmoqdalar. Ushbu nomutanosiblik (structural imbalance) quyidagi omillar bilan bog'liq:

Oliy ta'lim o'quv dasturlarining texnologik o'zgarishlar tezligidan orqada qolishi.

Talabalarda nazariy bilimlar ustunligi va amaliy ko'nikmalarning, ayniqsa "Soft skills" (muloqot, jamoada ishlash, tanqidiy fikrlash) hamda IT-savodxonlikning yetishmasligi.

Oliy ta'lim muassasalari va ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi teskari aloqaning (feedback) sustligi.

Ushbu maqolada Andijon viloyati misolida oliy ta'lim va mehnat bozori o'rtasidagi strategik bog'liqlik tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, inson kapitaliga kiritilgan investitsiyalar kutilgan iqtisodiy samara berishi uchun diplomli ishsizlar qatlamini emas, balki bozor talabiga mos professional kadrlarni tayyorlash mexanizmlarini ilmiy asoslash zarurdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Inson kapitali tushunchasi iqtisodiy fanlar tizimida uzoq tarixga ega bo'lsa-da, uning zamonaviy talqini XX asrning ikkinchi yarmida shakllandi. Inson kapitali nazariyasining asoschilari, Nobel mukofoti sovrindorlari Teodor Shuls va Geri Bekker ta'limni shunchaki iste'mol emas, balki kelajakda yuqori daromad keltiruvchi strategik sarmoya (investment) sifatida asoslab berishgan. G.Bekker o'zining fundamental ishlarida ta'limga kiritilgan investitsiyalar nafaqat shaxsning daromadini oshirishi, balki mehnat unumdorligini ko'tarish orqali butun jamiyat boyligini ko'paytirishini isbotlagan.

Zamonaviy tadqiqotchilardan Erik Xanushek va Ludger Vyossman ta'limning sifati va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilib, shunchaki maktabda yoki OTMda o'tkazilgan yillar emas, balki olingan real bilim va ko'nikmalar (cognitive skills) YaIM o'sishiga bevosita ta'sir qilishini ta'kidlashgan. Ularning fikricha, ta'lim tizimi mehnat bozori talablariga moslashmasa, inson kapitali "o'lik kapital"ga aylanib qolishi mumkin.

Mahalliy iqtisodchi olimlar ham ushbu masalaga alohida e'tibor qaratib kelmoqdalar. Akademik Q.Abdurahmonov o'zining mehnat iqtisodiyotiga bag'ishlangan asarlarida O'zbekistondagi demografik dividenddan foydalanish uchun kadrlar tayyorlashning sifat jihatidan yangi bosqichga o'tish zarurligini uqtiradi. Olimning fikricha, oliy ta'lim bitiruvchilarining raqobatbardoshligi ularning nafaqat mutaxassislik bilimlari, balki raqamli iqtisodiyot sharoitidagi moslashuvchanligi bilan o'lchanadi.

Shuningdek, iqtisodchi olimlar N.Zokirova va D.Xolmuradovlar mehnat bozoridagi tarkibiy ishsizlik muammosini o'rganib, oliy ta'lim va ish beruvchilar o'rtasidagi "aloqa uzilishi" (decoupling) iqtisodiy yo'qotishlarga olib kelishini asoslashgan. Biroq, bugungi kunda mintaqaviy oliy ta'lim muassasalari, xususan, Andijon viloyati misolida talabalarining real bozor talablaridan xabardorlik darajasi va ularning amaliy ko'nikmalarini shakllantirish masalalari hali ham tizimli tahlilga muhtoj.

Ushbu tadqiqot aynan yuqoridagi nazariy qarashlarga tayanib, nazariya va amaliyot o'rtasidagi nomutanosiblikni empirik ma'lumotlar asosida tahlil qilishga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda iqtisodiy-statistik tahlil, qiyosiy solishtirish, deduksiya va so'rovnoma metodlaridan foydalanildi. Ma'lumotlar bazasi sifatida O'zbekiston Statistika agentligi raqamlari hamda ADU talabalari o'rtasidagi 100 kishilik anonim so'rovnoma natijalari olindi.

Tahlil va natijalar

Makroiqtisodiy ko'rsatkichlar tahlili

Statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim bilan qamrov darajasi keskin oshgan bo'lsa-da, ishsizlik tendensiyasi saqlanib qolmoqda.

1-jadval. Oliy ta'lim va mehnat bozori dinamikasi (2018–2024 yy.)

Yillar	OTMlar soni (dona)	Talabalar qamovi(%)	Oliy ma'lumotli ishsizlar(%)	Bo'sh ish o'rinlari(ming)
2018	72	9%	3.2%	65.4
2020	128	25%	4.8%	82.1
2022	186	34%	5.5%	105.8
2024	210+	38-40%	6.2%	120.5

1-jadval ma'lumotlari tahlili shuni ko'rsatadiki, so'nggi yillarda O'zbekiston oliy ta'lim tizimida keskin miqdoriy o'sish kuzatilgan. Xususan, 2018-yildan 2024-yilgacha bo'lgan davrda OTMLar soni qariyb 3 baravarga (72 tadan 210 tadan ortiqqa) ko'paydi. Bu o'z navbatida yoshlarning oliy ta'lim bilan qamrov darajasini 9 foizdan 39 foizga yetishini ta'minladi.

Biroq, jadvaldagi raqamlar bir paradoks holatni namoyon etmoqda: oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash ko'lami kengaygan bo'lsa-da, mehnat bozoridagi ishsizlik darajasi ham mos ravishda 3.2 foizdan 6.2 foizga ko'tarilgan. Ushbu tendensiya iqtisodiyotda "tarkibiy ishsizlik" (structural unemployment) muammosi mavjudligidan dalolat beradi. Ya'ni, oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarining soni ortayotgan bo'lsa-da, ularning sifat ko'rsatkichlari va amaliy ko'nikmalari real sektor talablariga to'liq javob bermayapti.

Shuningdek, iqtisodiyotda bo'sh ish o'rinlari sonining 120.5 mingga yetishi (2024-yil prognozi) mehnat bozorida mutaxassislariga bo'lgan talab yuqoriligini ko'rsatadi. Lekin mavjud vakansiyalar va bitiruvchilar malakasi o'rtasidagi "ko'nikmalar uzilishi" (skills gap) inson kapitalidan samarali foydalanishga to'sqinlik qilmoqda. Bu esa oliy ta'lim mazmunini tubdan qayta ko'rib chiqishni va ta'limni bozor talablariga moslashti rishni taqozo etadi.

2-jadval. So'rovnoma natijalari tahlili (n=100)

Savollar	Ha(%)	Yo'q(%)	Qisman(%)
O'z yo'nalishingizda ishlaysizmi?	62%	15%	23%
Bilimlar ishga kirishga yetarli mi?	35%	40%	25%
Ish beruvchi talabini bilasizmi?	28%	52%	20%
Amaliy tajribangiz bormi?	18%	70%	12%

ADU talabalari o'rtasidagi so'rovnoma natijalari

Muallif tomonidan Andijon davlat universiteti Iqtisodiyot fakultetining 100 nafar talabasi o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi. Tadqiqotning amaliy qismida Andijon davlat universiteti Iqtisodiyot fakultetining 100 nafar talabasi o'rtasida o'tkazilgan ijtimoiy so'rovnoma natijalari (2-jadval) mehnat bozoridagi inson kapitali sifati va oliy ta'lim mazmuni o'rtasidagi jiddiy nomutanosibliklarni ko'rsatib berdi.

Birinchidan, respondentlarning atigi 18 foizi o'qish davomida amaliy tajribaga ega ekanligini, 70 foizi esa hech qanday amaliy ko'nikmaga ega emasligini bildirgan. Bu ko'rsatkich oliy ta'lim tizimida o'quv jarayoni hali ham asosan nazariy xarakterga ega ekanligidan va ishlab chiqarish bilan integratsiya yetarli darajada emasligidan dalolat beradi.

Ikkinchidan, talabalarining yarmidan ko'pi (52 foizi) ish beruvchilarning real talablaridan bexabar ekanligi xavotirli holatdir. Ushbu ma'lumotlar "Oliy ta'lim muassasasi — Bitiruvchi — Ish beruvchi" zanjirida axborot almashinuvi sustligini va talabalarda o'z sohasiga oid bo'lgan "bozor ko'nikmalari" (marketable skills) haqida tasavvurlar shakllanmaganini tasdiqlaydi.

Uchinchidan, olingan bilimlarning ishga kirish uchun yetarliligi masalasida respondentlarning 40 foizi "yo'q", 25 foizi esa "qisman" deb javob bergan. Bu esa oliy ta'lim darsliklari va metodikalarini zamonaviy iqtisodiyotdagi texnologik o'zgarishlarga muvofiq ravishda yangilash zarurligini ko'rsatuvchi asosiy indikator hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, so'rovnoma natijalari bitiruvchilarning diplomga ega bo'lishiga qaramay, ularning ko'pchiligi mehnat bozoridagi raqobatga tayyor emasligini fosh etdi. Ushbu nomutanosiblikni bartaraf etish uchun oliy ta'limda "Dual ta'lim" (Dual Education) tizimini kengaytirish va talabalarni talabalik davridanoq real loyihalarga jalb qilish strategik zaruriyatdir.

XULOSA VA TAVSIYALAR

O'tkazilgan tizimli tahlil va Andijon davlat universiteti talabalari o'rtasidagi ijtimoiy so'rovnoma natijalari O'zbekiston mehnat bozorida inson kapitali va oliy ta'lim o'rtasida jiddiy uzilishlar mavjudligini tasdiqladi. Tadqiqot yakunida quyidagi xulosalarga kelindi:

Strukturaviy nomutanosiblik: OTMlar soni va qamrov darajasining keskin o'sishi (9% dan 39% gacha) mehnat bozorida kadrlar sifatining oshishiga to'g'ridan-to'g'ri olib kelmadi. Aksincha, bitiruvchilar sonining ko'payishi va ulardagi amaliy ko'nikmalarning yetishmasligi ishsizlik darajasining (6.2% gacha) saqlanib qolishiga sabab bo'lmoqda.

Amaliyot va nazariya uzilishi: So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, talabalarining 70 foizida amaliy tajriba mavjud emas. Bu esa oliy ta'lim tizimi hali ham nazariyaga yo'naltirilganligini va ish beruvchilarning real talablaridan (skills gap) uzoqligini ko'rsatadi.

Inson kapitali sifati: Zamonaviy mehnat bozorida faqat "hard skills" (diplom va mutaxassislik bilimi) bilan cheklanish yetarli emas. Tadqiqot bitiruvchilarning "soft skills" (muloqot, jamoaviy ish, moslashuvchanlik) darajasini oshirish strategik zaruriyat ekanligini isbotladi.

Amaliy takliflar:

"Ta'lim-ishlab chiqarish" klasterlarini yaratish: Talabalarning 3-kursdan boshlab haftasiga kamida 2 kun bevosita korxonalarda haq to'lanadigan amaliyot o'tashini (dual ta'lim) qonuniy mustahkamlash;

O'quv dasturlarini modernizatsiya qilish: Fan dasturlarini har 2 yilda ish beruvchilarning (banklar, IT kompaniyalar, sanoat korxonalari) ehtiyojidan kelib chiqib qayta ko'rib chiqish tizimini (Employer-led curriculum) joriy etish;

Karyera markazlari faoliyati: Har bir OTM qoshida talabalarni ish beruvchilar bilan bog'lovchi, ularga rezyume yozish va intervyudan o'tishni o'rgatuvchi zamonaviy kovorking markazlarini tashkil etish.

Xulosa qilib aytganda, inson kapitalini rivojlantirish — bu shunchaki diplomli mutaxassislar tayyorlash emas, balki iqtisodiyotning real sektoriga moslashgan, raqobatbardosh va kreativ fikrlaydigan kadrlar zaxirasini yaratishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida. PF-158-son. 2023-yil 11-sentyabr.
2. Becker, G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. — Chicago: University of Chicago Press, 1964.
3. Schultz, T. W. Investment in Human Capital. The American Economic Review, Vol. 51, No. 1, 1961. — pp. 1-17.
4. Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti: Nazariya va amaliyot / Darslik. Qayta ishlangan va to'ldirilgan 3-nashri. — T.: "FAN", 2019. — 592 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari (www.stat.uz) — Maqoladagi jadval uchun asosiy manba.
6. Iqtisodiyot va ta'lim. Ilmiy-amaliy jurnal. 2022-2024 yillardagi sonlari tahlili.
7. Andijon davlat universiteti. "Iqtisodiyot fakulteti talabalarining mehnat bozoriga moslashuvchanligi" mavzusidagi anonim so'rovnoma natijalari (Muallif tadqiqoti, 2024 -y).